

विदर्भातील अभियांत्रिकी महाविद्यालयात शारीरिक शिक्षण संचालकांची पुर्ण वेळ नियुक्ती नसल्याने शारीरिक शिक्षण कार्यक्रम राबवितांना येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास

प्रा. डॉ. अनिलकुमार सु. फेंडर

संचालक, क्रीडा व शारीरिक शिक्षण

जवाहरलाल दर्डा इन्स्टीट्यूट ऑफ इंजिनिअरिंग अँड टेक्नॉलॉजी,

यवतमाळ.

प्रस्तावना -

आजच्या शैक्षणिक युगात आपल्या असे लक्षात येते की शालेय स्तरापासून तर महाविद्यालयीन स्तरपर्यंतच्या विद्यार्थ्यांना वेळेचा फार अभाव वाटतो. कारण पालकांच्या अपेक्षा असतात की त्यांचा पाल्य बुद्धीजीवी झाला पाहिजे. तो प्रत्येक वेळी परीक्षेत पहीला आला पाहिजे. त्यासाठी त्याला वेगवेगळ्या विषयांचा शिकवण्या लावल्या जातात. त्यामुळे त्याच्याकडे पुरेसा वेळ नसतो आणि जेव्हा केव्हा वेळ असेल तेव्हा त्याला शरीराला, मनाला आराम द्यावयासा वाटतो.

समग्र शैक्षणिक प्रक्रिया व शारीरिक शिक्षण हे शिक्षणाचे अविभाज्य अंग आहेत. व्यक्तींना शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक, भावनिक व सामाजिक विकास साधून तिला समर्थ नागरीक बनविणे हे शारीरिक शिक्षणाचे उद्दीष्ट आहे. शारीरिक हालचालीच्या माध्यमातून हे उद्दीष्ट साधावयाचे असते. या हालचालीची निवड त्याच दृष्टीकोणातून केलेली असते. शारीरिक शिक्षणाचे राष्ट्रीय उद्दीष्ट पुढीलप्रमाणे निश्चित करण्यात आलेले आहे.

प्रत्येक तरुणात शारीरिक कार्यक्षमता, कणखरपणा, धैर्य, सहनशिलता, शिस्त व राष्ट्रीयवृत्ती या गुणांचा विकास होवून तो शरीराने सुदृढ व राष्ट्र रक्षणात समर्थ व्हावा, लोकशाही मुल्यांबद्दल व जीवन पद्धतीबद्दल आस्था निर्माण व्हावी व राष्ट्र कीर्तीचे महत्व त्याला कळावे ही उद्दीष्ट अत्यंत व्यापक आहेत व ते एकुण शिक्षणाच्या ध्येयाचाच भाग आहेत. शारीरिक शिक्षण सर्वसामान्य शिक्षणाचा एक अविभाज्य भाग मानल्या जात आहे. तेव्हा विद्यार्थ्यांना सुदृढ व कार्यक्षम करण्याच्या दृष्टीने शारीरिक शिक्षणाकडे अधिक लक्ष द्यावे असा विचार प्रबळ होऊ लागला आहे.

अखिल भारतीय तंत्रशिक्षण परिषद, नवी दिल्ली यांनी त्यांच्या अंतर्गत येणाऱ्या सर्वच अभियांत्रिकी महाविद्यालयांच्या स्तराकडे असला पाहिजे त्याचे नियम व कायदे तयार केलेले आहे. त्यासाठी त्यांनी वेगवेगळ्या समीत्यांचे गठन केलेले आहे. त्यांची माहिती ते आपल्या वेबसाईटवर देतात तसेच त्यांच्या पुस्तिकेत प्रकाशित करतात. त्यात त्यांना अभियांत्रिकी महाविद्यालयाच्या जवळ क्रीडा क्षेत्र कमीत कमी किती प्रमाणात असावे याचे मार्गदर्शन केले आहे. साधारण क्रीडांगणासाठी स्वतंत्र ५ ते ६ एकर जागा असावी. अभियांत्रिकी महाविद्यालयासाठी देखील शासनाने शारीरिक शिक्षणाचा अभ्यासक्रम दिलेला आहे आणि तो विद्यापीठाच्या देखरेखीखाली संबंधित महाविद्यालया मार्फत राबविला जातही आहे. परंतु तो राबवितांना कोणत्या अडचणी येतात. शारीरिक शिक्षणाचा स्तर कसा आहे या करीता प्रशिक्षण, साधन-सामग्री, सोयी, सवलती, प्रशासकीय अडचणी तसेच शासन व प्रशासन यांच्यातील सुत्रबद्धता इ. अडचणीमुळे शारीरिक शिक्षणाच्या अध्ययन व अध्यापन कार्यात अडचणी निर्माण होतात. कार्यरत शारीरिक शिक्षण संचालकांच्या नियुक्ती प्रकाराच्या संदर्भात माहिती मिळविणे व महाविद्यालया मध्ये पुर्ण वेळ शारीरिक शिक्षण संचालकांची नियुक्ती प्रकाराच्या संदर्भात अभ्यास करणे.

समस्येचे उद्देश -

विविध घटकांच्या उदासिनतेमुळे शारीरिक शिक्षण कार्यक्रम राबविण्या करीता अडचणी निर्माण करणाऱ्या कारकांचा शोध घेणे हा मुख्य उद्देश असून त्या अनुषंगाने येणारे अखिल भारतीय तंत्र शिक्षण परिषद व्दारा मान्यता प्राप्त विदर्भातील अभियांत्रिकी महाविद्यालयात कार्यरत

शारीरिक शिक्षण संचालकांच्या नियुक्ती प्रकाराच्या संदर्भातील इतर उद्देश्य खालील प्रमाणे होती -

1. कार्यरत शारीरिक शिक्षण संचालकांच्या नियुक्ती प्रकाराच्या संदर्भात माहिती मिळविणे;
2. महाविद्यालयात शारीरिक शिक्षण कार्यक्रमा साठी वेळापत्रकात स्थान दिल्याची माहिती मिळविणे;
3. शारीरिक शिक्षण कार्यक्रमात सहभागा करिता विद्यार्थ्यांच्या उदासिनतेच्या कारणांची माहिती मिळविणे;
4. समस्यांची चिकित्सक चर्चा करून त्यावरील उपाय योजनांचा शोध घेणे.

संशोधन-अध्ययना करिता संशोधकाने खालील परिकल्पना केली होती -

H1: महाविद्यालया मध्ये पूर्ण वेळ शारीरिक शिक्षण संचालकांची नियुक्ती नसल्या कारणाने विद्यार्थ्यांचा शारीरिक शिक्षणाच्या उपक्रमा कडे प्रतिसादर अल्प आहे.

जनसंख्या -

प्रस्तुत संशोधना करिता विदर्भ प्रांतातील संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज विद्यापीठ, नागपूर, गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली या विद्यापीठाशी सलगनीत असलेल्या अभियांत्रिकी महाविद्यालयात कार्यरत असलेले आणि विद्यापीठा द्वारे मान्यताप्राप्त प्राचार्य, शारीरिक शिक्षण संचालक व अंतिम व ांचे विद्यार्थी व विद्यार्थिनी इ. माहितीचे स्रोत होते.

संशोधन अभिकल्प -

प्रस्तुत संशोधना करिता दोशदर्शी वर्णनात्मक सर्वेक्षण पद्धतिचा वापर करण्यात आलेला आहे.

नमूना पद्धत -

वर्तमान संशोधनासाठी विदर्भातील अखिल भारतीय तंत्र शिक्षण परिषद द्वारा मान्यताप्राप्त महाविद्यालयात कार्यरत असलेले आणि विद्यापीठा द्वारे मान्यता प्राप्त प्राचार्य, शारीरिक शिक्षण संचालक व विद्यार्थी यांची निवड यादृच्छिक पद्धतिने केल्या गेली.

संशोधन कार्यवाही -

प्रस्तुत संशोधनाच्या अध्ययनाकरिता प्रश्नावली, तसेच वैयक्तिक मुलाखतींचा उपयोग केल्या गेला. यामध्ये विदर्भातील ५३ अभियांत्रिकी महाविद्यालयातील प्राचार्या कडून प्रश्नावल्या भरून घेतल्या गेल्या. त्यामधील ३३ प्राचार्या कडून परिपूर्ण भरलेल्या प्रश्नावलींची निवड करण्यात आली.

तथ्य संग्रहणासाठी साधनांची निर्मिती -

मार्गदर्शकांच्या मदतीने सुरुवातीला प्राथमिक स्तरावर तीन प्रश्नावली तयार करण्यात आल्या. 'पायलट-स्टडी' म्हणून तयार केलेल्या प्रश्नावलींवर सहकारी व विशेषज्ञ यांच्याशी चर्चा करून प्रश्नावली निवडक विषयांकडे वितरीत केल्या गेल्या व चाचण्या घेण्यात आल्यात. चाचण्यातून मिळालेल्या प्रतिक्रियांची मार्गदर्शक व तज्ञांसह चर्चा करून प्रश्नावलीत आवश्यक तो बदल केला गेला. वारंवारितेवर (Test-retest) बघता प्रश्नावलींची विश्वसनीयता (Reliability) काढण्यात आली व ती ($r = .75$) आढळली. अर्थात तीन प्रकारच्या प्रश्नावलींची निर्मिती करण्यात आली होती.

माहितीचे एकत्रीकरण -

विविध स्रोतांद्वारे उपलब्ध माहिती एकत्रित करण्यासाठी तज्ञांच्या आणि सल्लागारांच्या सल्लामसलतीने ३ प्राथमिक प्रश्नावली तयार करण्यात आल्या. आवश्यक चाचण्या घेण्यात आल्या आणि त्यात अपेक्षित बदल केले गेले आणि त्यानंतर अंतिम चाचणी चालविली गेली. प्रश्नावलींची विश्वसनीयता टेस्ट व रिटेस्ट पद्धतीने तपासण्यात आली.

चिकित्सात्मक अध्ययन -

प्रत्येक प्रश्नावलीच्या अंतिम प्रश्ना द्वारे गोळा केलेली माहितीची (महाविद्यालयातील शारीरिक शिक्षणाचे कार्यक्रम राबवण्यासाठी येणाऱ्या अडचणी आणि त्यावर उपाय योजना) सत्यता पडताळून पाहण्यासाठी संशोधकाने दिलेल्या प्रतिसादावर टिकात्मक विश्लेषण केले.

सांख्यिकीय कार्य पद्धती -

सांख्यिकीय विश्लेषणासाठी संशोधकाने निरीक्षणे आणि प्रतिसादाचे वर्णन करणारी टक्केवारी आणि Chi-Square पद्धत वापरली आहे. परिकल्पनांचे परीक्षण केल्यानंतर निष्कर्ष काढण्यात आले.

सांख्यिकीय तंत्रज्ञानाच्या अनुप्रयोग करण्यात आला. पुढे तथ्य सादर करण्यासाठी विविध सारण्या व आलेखांचा वापर केला असून त्यांना निर्धारित उद्दीष्टये व परिकल्पनां नुसार रचण्यात आले.

सारणी

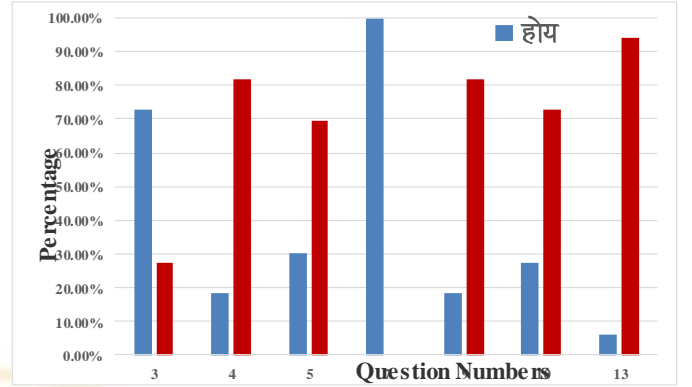
अभियांत्रिकी महाविद्यालयात शारीरिक शिक्षण संचालकांची नियुक्ती नसल्याकारणाने विद्यार्थ्यांचा शारीरिक शिक्षणाच्या उपक्रमाकडे अल्प प्रतिसाद आहे, या विधाना करिता उत्तरदाते प्राचार्य यांच्या 'होय' आणि 'नाही' प्रतिसादाची वारंवारिता अपेक्षित दर्शवणारी सारणी

प्रश्न क्र.		Fo	Fe	Fo-Fe	(Fo-Fe) ²	(Fo-Fe) ² / Fe	χ ²
3	होय	24	16.5	7.50	56.25	3.409	.818*
	नाही	9	16.5	-7.50	56.25	3.409	
4	होय	6	16.5	-10.50	110.25	6.682	3.364*
	नाही	27	16.5	10.50	110.25	6.682	
5	होय	10	16.5	-6.50	42.25	2.561	.121*
	नाही	23	16.5	6.50	42.25	2.561	
7	होय	33	16.5	16.50	272.25	16.500	3.000*
	नाही	0	16.5	-16.50	272.25	16.500	
9	होय	6	16.5	-10.50	110.25	6.682	3.364*
	नाही	27	16.5	10.50	110.25	6.682	
10	होय	9	16.5	-7.50	56.25	3.409	.818*
	नाही	24	16.5	7.50	56.25	3.409	
13	होय	2	16.5	-14.50	210.25	12.742	5.485*
	नाही	31	16.5	14.50	210.25	12.742	

* Significant at 0.05

Tab χ²_{0.05 (1) = 3.841}

सारणी असे प्रकट करते की, प्राचार्यांना शारीरिक शिक्षणाचे कार्यक्रम उत्तमपणे राबवण्यास यु.जी.सी./AICTE/राज्य शासन कडून आवश्यक अनुदान मिळवण्यास वाव नाही, या विधानाच्या प्रतिसादाचे χ² प्राप्त मुल्य 6.818 आहे; महाविद्यालयात शारीरिक शिक्षण संचालकांचे पद अस्तित्वात आहे, या विधानाच्या प्रतिसादाचे χ² प्राप्त मुल्य 13.364 आहे; शारीरिक शिक्षण संचालकांचे पद विद्यार्थी संख्येच्या प्रमाणावर अवलंबून असावे या विधानाच्या प्रतिसादाचे χ² प्राप्त मुल्य 8.758 आहे; अधिकतर शारीरिक शिक्षण संचालकांच्या नियुक्तीस संबंधित विद्यापीठाची मान्यता नाही या विधानाच्या प्रतिसादाचे χ² प्राप्त मुल्य 13.364 आहे; शारीरिक शिक्षण संचालकांचा कार्यभार विद्यापीठ/यु.जी.सी./AICTE ने ठरवून दिलेला आहे या विधानाच्या प्रतिसादाचे χ² प्राप्त मुल्य 6.818 आहे; महाविद्यालयात शारीरिक शिक्षण शिक्षक व क्रीडा संचालक ही दोन पदे वेगवेगळी असावयास पाहिजे या विधानाच्या प्रतिसादाचे χ² प्राप्त मुल्य 25.485 आहे; वरील सर्व χ² प्राप्तमुल्य सारणीमुल्य 3.841 पेक्षा जास्त आढळले जे १ स्वाधिनता मात्रा ०.०५ स्तरावर बघितल्या गेले.

आलेख क्र.१: महाविद्यालयात शारीरिक शिक्षण संचालकांची नियुक्ती नसल्याकारणाने विद्यार्थ्यांचा शारीरिक शिक्षणाच्या उपक्रमाकडे अल्प प्रतिसाद आहे, या विधानाकरिता उत्तरदाते प्राचार्य यांच्या 'होय' व 'नाही' प्रतिसादाची टक्केवारी दर्शविणारा आलेख.

निष्कर्ष -

म्हणून असे प्रतित होते की, अखिल भारतीय तंत्र शिक्षण परिषद व्दारा मान्यता प्राप्त विदर्भातील अभियांत्रिकी महाविद्यालयामध्ये पुर्ण वेळ शारीरिक शिक्षण संचालकांची नियुक्ती नसल्याकारणाने किंवा अस्थायी स्वरूपाची असल्याने विद्यार्थ्यांचा शारीरिक शिक्षणाच्या उपक्रमाकडे प्रतिसाद अल्प आहे.

संदर्भ ग्रंथ सुची -

1. Bevans Katherine B., Fitzpatrick Leslie-Anne, Sanchez Betty M., Riley Anne W. and Forrest Christopher, "Physical Education Resources, Class Management and Student Physical Activity Levels: A Structure-Process-Outcome Approach to Evaluating Physical Education Effectiveness", Journal of School Health, Vol.80, Issue 12, (2010).
2. फेंडरअनिल, "संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठातील अभियांत्रिकी महाविद्यालयात शारीरिक शिक्षण कार्यक्रम राबवितांना येणाऱ्या अडचणींचे अध्ययन", (अप्रकाशित लघुशोध प्रबंध, संत गाडगे बाबा अमरावती तत्वज्ञान पारंगत पदवि करिता सादर केलेले, अप्रकाशित गोध-प्रबंध, २००८).
3. घरोटेसंजय, "महाराष्ट्रातील आदिवासी आश्रम शाळेतील शारीरिक शिक्षण अभ्यासक्रमाच्या व क्रीडा

- विषय उपक्रमांचे चिकित्सात्मक अध्ययन”, (संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती आचार्य पदवी करिता सादर केलेले, अप्रकाशित गोध-प्रबंध, २००७)
4. कुलकर्णी विश्वभंर व भिंताडे विनायक रामचंद्र, भारतीय आधुनिक शिक्षण : समस्या आणि उपाय, पुणे: विद्या प्रकाशन, २६ जाने. २००७.
  5. घोडमोरे के. यु. आणि घोरमोडेकलाकृणा, भारतीय शिक्षण प्रणालीचा विकास आणि गालेय व्यवहाराचे अधि ठाण, नागपूर: विद्या प्रकाशन, जुलै २००६.
  6. Fairclough S. and Stratton G., “Physical education makes you fit and healthy: Physical education’s contribution to young people’s physical activity levels”, Health Education Research, Vol. 20, Issue 1, (February 2005).
  7. कंवर आर.सी., शारीरिक शिक्षा के सिद्धांत एवं इतिहास, नागपूर: अमित ब्रदर्स पब्लिकेशन, १९९६.
  8. क्लार्क, डेविड एच. अॅन्ड एच. हॅरिसन क्लार्क. रिसर्च प्रोसेस इन फिजिकल एज्युकेशन.न्यू जर्सी: प्रेंटीस हॉल, इंक., एन्जेलवूड क्लीफ्स, दुसरे संस्करण, १९८४.
  9. क्लार्क, हॅरिसन अॅन्ड डेविड एच. क्लार्क. अप्लीकेशन ऑफ मेझरमेंट टू फिजिकल एज्युकेशन.न्यू जर्सी: प्रेंटीस हॉल, इंक., एन्जेलवूड क्लीफ्स, सहावे संस्करण, १९८७.

